

НАВМИСНИЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ РИЗИКИ В СТРУКТУРІ ДОБРОВОЛЬНОГО РИЗИКУ

Проблема сприйняття ризику та характеру його соціальних оцінок розглядалася науковцями [1–3]. Було показано, що соціальна оцінка ризику є інтуїтивною суперпозицією оцінок ризику як вірогідності несприятливої події та ризику як ваги наслідків несприятливої події. Деякі дослідники на ґрунті емпіричних досліджень робили висновки про більшу схильність до тієї чи іншої оцінки різних статевих, вікових та освітніх груп [4].

Розвиток індустріального суспільства обумовлює його неминучий перехід до стадії «суспільства ризику», яке характеризується зростаючим виробництвом, накопиченням і розподілом в суспільстві ризиків, обумовлених все більш складною технологізацією та широкою урбанізацією суспільного життя. В сучасних умовах, коли ризик не можна повністю вилучити з суспільної діяльності, діють лише в межах прийняттого, або допустимого ризику [5].

Але разом з тими ризиками, які вимушено випадають на долю людини в сучасному житті, є й значна частка ризиків, які люди беруть на себе добровільно. В широкому сенсі добровільний ризик завжди виникає і в буденному житті, коли людина для досягнення більш значного результату зменшує вірогідність його досягнення (наприклад, для скорішого переїзду в інший регіон використовується не залізниця, а авіатранспорт, вірогідність аварії на якому вища). Найбільше добровільний ризик поширений в спорті, тому що вже у самій суті спорту як гри присутній ризик, який обумовлений непередбачуваністю кінцевого результату і можливістю несприятливої події – програшу [6]. Чемпіонка світу з шахів Нона Гаприндашвілі так казала про привабливість для неї ризику в шахах: «Моему стилю гри завжди був і, сподіваюся, буде властивий ризик. Шахи – це спорт, боротьба, а в боротьбі вигравати без ризику і важко, і, головне, нудно» [7, с.188]. Деякі види спорту називають екстремальними, через екстремальну – максимальну з можливих, ціну програшу. Але, незважаючи на це, спортсмени добровільно приймають на себе ризик можливих несприятливих наслідків занять екстремальним спортом. Так в альпінізмі, писав досвідчений горосходжувач Ю. Бурлаков, «загибель альпініста не приголомшує альпіністів, вона мов би входить у *гру*» [8].

З добровільним ризиком у помітному числі випадків безпосередньо пов'язані умови виконання професійних обов'язків, які люди беруть на себе добровільно. Таким чином, професійний ризик – це добровільний ризик, який існує там, де принципово ризик не може бути виключений і залишається неминуче у професійної діяльності, хоча, звичайно, рівень його мінімізований до найменшої міри. Коло тих, хто працює в умовах підвищеного професійного ризику, досить широке: військовослужбовці, міліція, рятувальники, шахтарі, оперативний склад обслуговування АЕС, водії, пілоти та інші професійні групи. Деякі проблеми безпеки і професійного ризику діяльності певних професійних груп розглядалася в роботах [4,6,9].

Щодо працівників міліції, то для з'ясування особливостей сприйняття ними ситуацій, пов'язаних із ризиком, що виникає при виконанні їх функціональних обов'язків, було проведено пілотажне напівформалізоване інтерв'ю працівників карного розшуку (13 осіб) та підрозділу з охорони громадського порядку (12 осіб) одного з райвідділів Маріупольського МУ УМВС України в Донецькій області¹. Вік респондентів від 24-х до 34-х років, стаж роботи в даних підрозділах від 3-х до 10 років. У цьому аналізі вони виступають як експерти з проблеми, що розглядається.

Як свідчать результати інтерв'ю, всі респонденти перед вступом на службу до міліції усвідомлювали, що їм часто буде загрозувати небезпека, бо працівникам правоохоронних органів доводиться контактувати зі злочинцями. Такі контакти пов'язані з певним ризиком, великою витратою моральних та фізичних сил, підвищеним психічним та емоційним навантаженням. Практично всі опитані працівники міліції вважають, що найбільш ризикованою ситуацією в їх роботі є затримання озброєного злочинця та осіб, які особливо небезпечні для суспільства, особливо якщо затримання відбувається без відповідної екіпіровки та зброї.

Під ризиком працівники міліції розуміють безпосередню загрозу життю та здоров'ю громадян, а також працівнику правоохоронних органів. При цьому більшість респондентів зазначили, що їм доводиться ризикувати декілька разів на тиждень – в залежності від характеру роботи, яку вони виконують. Але практично всі опитані впевнені, що вони в змозі зменшити рівень ризику в своїй роботі. Цьому сприяє, як зазначили респонденти, постійне підвищення професійних якостей: заняття з рукопашного бою, з бойової та психологічної підготовки, підтримка високої фізичної готовності, підвищення знань та навичок застосування засобів індивідуального захисту при стихійному лиху, епідеміях, вивчення правил поведінки, які регулюють діяльність працівників ОВС в небезпечних для життя та здоров'я ситуаціях. Взагалі, зазначили працівники міліції, фізична, бойова та психологічна підготовка працівників правоохоронних органів суттєво впливає на досягнення позитивного результату в умовах екстремальної ситуації.

Всі опитані зазначили, що вони аналізують і роблять висновки щодо своїх дій у складних ситуаціях, в яких перебували, щоб у разі виникнення аналогічних обставин не припуститися помилок і діяти оптимально до ситуації. Набутий власний досвід, відмічають вони, досить часто дозволяє їм передбачити наближення екстремальної ситуації. Допомогає цьому і досвід колег – розповіді працівників з великим стажем роботи в ОВС про складні ситуації, в яких їм трапилось опинитися.

На думку респондентів, типовими причинами, які підвищують професійний ризик працівників міліції, є:

1. Поспішність, недостатня продуманість та узгодженість дій співробітників.

2. Недостатня поінформованість стосовно осіб, які затримуються (їх кількість, озброєність і т.п.).

¹ Інтерв'ю було проведено курсантом НУВС Лук'януком В.

3. Відсутність достеменних даних щодо сховища (будівлі, приміщень), де знаходяться особи, яких розшукують.

4. Відсутність необхідного рівня професійних навичок володіння зброєю, спеціальними засобами, прийомами рукопашного бою і т.д.

5. Зниження професійної пильності і надмірна самовпевненість в процесі несення служби або при виконанні поставленого завдання та порушення, яких припускаються співробітники міліції при затриманні правопорушника (порядок проведення огляду, речей, порядок доставки затриманих осіб у відділ внутрішніх справ і т.п.).

6. Відсутність відповідної екіпіровки, зброї, спеціальних засобів.

7. Неправомірні дії співробітників міліції по відношенню до правопорушників або громадян, які можуть спровокувати їх на непередбачувані вчинки.

8. Відсутність з боку керівництва належного контролю за несенням служби співробітниками.

9. Порушення відомчих наказів, інструкцій, розпоряджень, вказівок.

10. Порушення послідовності й порядку дій, які встановлені керівником операції (старшим групи або службового наряду).

11. Розголошення інформації про спеціальні операції, яка є службовою таємницею.

12. Перебування у несприятливому психічному стані (хвороба, перевтома, конфлікт з керівництвом або в родині, похмільний синдром та ін.).

На запитання анкети: «Чи подобається Вам ризикувати, якщо так, то чому?», половина опитаних відмітили, що їм подобається ризикувати лише в тих випадках, коли не має іншого виходу і без ризику не обійтися. Дехто з респондентів відповів, що їм взагалі не подобається ризикувати, і лише меншість з опитаних вважає ризик благородною справою, яка робить життя більш різноманітним та цікавим. Ось фрагмент відповіді одного з працівників карного розшуку на це питання: «У зв'язку з тим, що моя праця постійно пов'язана з періодичним ризиком, без нього вже стає сумно, мені, мабуть, не вистачає адреналіну в крові».

Про подібне відчуття згадував і легендарний опер Сергій Кондратьєв, коли розповідав про випадок, який стався у переслідуванні ним не менш легендарного злодія Льоньки Пантелеєва: «...я зустрівся з Пантелеєвим, коли той спускався східцями. Бандит двічі вистрілив, але кулі пролетіли повз мене. В цій небезпеці була особлива «чарівність», вона паморочила голову сильніше, ніж вино чи пристрасть...» [10].

Чарівність, привабливість ризику є суттєвою складовою багатьох екстремальних видів спорту. Так, в тому ж згаданому нами альпінізмі кілька десятків років тому виник вкрай ризикований напрямок – соло-альпінізм, умовою якого є проходження складних альпіністських маршрутів поодиноці [11]. Соло-альпінізм вважається вищою формою майстерності спортсмена, але рівень ризику в ньому гранично високий, тому що альпініст при проходженні маршруту не має ні фізичної, ні моральної підтримки з боку товаришів, і кожна його помилка може стати фатальною. Можна стверджувати, що в екстремальних напрямках спорту спортсмена приваблюють ризико-

вані умови діяльності, що навмисно обираються ним, він пишається своєю майстерністю та вмінням виходити із складних ситуацій. Таким чином, у багатьох випадках добровільний ризик набуває форму ризику навмисного, ризику заради відчуття самого ризику. У США для його означення використовується термін *edgework* – робота на краю прірви, ковзання по лезу бритви – як соціо-психологічна категорія для опису поведінки в разі умисного ризику. Суб'єкти *edgework* претендують на оволодіння ситуацією, що знаходиться на межі людських можливостей, де вже розглядається сама вірогідність виживання [12].

Безперечно, кожна людина вільна розпоряджатися собою, як їй забажається. Але свобода вчинків людини в суспільстві має певне обмеження – її вчинки мусять не спричиняти шкоду іншим. Так, в альпінізмі і інших командних видах спорту спортсмени дуже не люблять людей, які схильні до ризику, бо вони ставлять під загрозу виконання командної мети, а іноді й здоров'я товаришів. І в професійній діяльності, навіть в такій, якій притаманна певна міра ризику, прагнення поєднати бажання відчутти насолоду ризиком і професійну діяльність можуть мати шкідливі наслідки. Умисне підвищення ризику знижує вірогідність виконання запланованої роботи, шкодить і людям, які працюють поруч, бо ставить їх в умови підвищеного і непередбачуваного ризику.

Як показало експертне опитування, в міліції існує належне ставлення до професійного ризику, шляхів його зменшення. Але є й певна частка працівників ОВС, схильних до умисного ризику. Для запобігання проявів умисного ризику при виконанні службових обов'язків працівниками ОВС найпростішим є виявлення суб'єктів умисного ризику шляхом спеціального психологічного тестування. Наслідком такого тестування буде вилучення певної частки людей, схильних до ризику, з оперативної роботи або з лав ОВС. Це радикальний і не зовсім ефективний шлях. Більш корисним було би протидіяти виникненню психології *edgework* ще на етапі формування майбутнього міліціонера. З цією метою у вузах системи МВС було би корисним викладати курсантам навчальний курс, який би включав відповідні теми з психології поведінки, професіоналізму, ризикології, соціології особи. В рамках стрійової підготовки слід було би акцентувати увагу курсантів і слухачів на колективні дії при виконанні службових обов'язків. Необхідно також і в фізичній підготовці міліціонерів, де зараз головний акцент занять припадає на індивідуалізовані види спорту: легку атлетику, рукопашний бій, стрільбу, підвищити увагу спортивним видам, в яких досягнення позитивного результату ґрунтується на командних діях учасників: баскетбол, футбол, туризм і т.п.

Список літератури: 1. Мечитов А.И., Ребрик С.Б. Восприятие риска // Психологический журнал. 1990. Т.11. №3. 2. Никитин С.М., Феофанов К.Л. Социологическая теория риска в поисках предмета // Социологические исследования. 1992. №10. 3. Саппа Н.Н. О социальной оценке экологического риска // Современное общество. 1994. №4. 4. Sjoberg L., Sjoberg B.-M. Knowledge and Risk Perception Among Nuclear Power Plant Employees // Risk Analysis. 1991. V.11. №4. 5. Харисов Г.Х. Обоснование допустимого риска гибели людей при несчастных случаях // Атомная энергия. 1990.

Т.68. Вып.5. 6. Черникова О.А. Соперничество, риск, самообладание в спорте. М., 1980. 7. Гаприндашвили Н. Предпочитаю риск. М., 1977. 8. Ю. Бурлаков. Восходитель. М., 1986. 9. Белозерцев О.И., Задояний М.Е. Проблемы професійного ризику в боротьбі з організованою трансграничною злочинністю // Вісник Університету внутрішніх справ. 2000. Вип.12. 10. Льюнка Пантелеев – сищиків гроза // Іменем закону. 2003. 18 липня. 11. Если ты оказался один / пер. с франц. Матвиенко В. // Ветер странствий: Вып. 16. М., 1981. 12. Lyng St. Edgework: A social psychological analysis of voluntary risk taking // Amer. J. of Sociology. Wash., 1990. Vol. 95. №4.

Надійшла до редколегії 25.12.04